

लोकमानस

loksatta@expressindia.com

गुंडांचा राजाश्रय रोखण्याची गरज

‘ठाण्यातील पोलीस इतके निष्क्रिय का?’ हा जवैश सामंत यांचा ‘सविकसर’ वृत्तलेख (४ ऑक्टोबर) वाचला. ठाण्यातील कायद्यावर, विचारवंत, कलावंत, सामाजिक कार्यकर्ते व अंतरराष्ट्रीय खेळाडूंच्या योगदानामुळे एक बेभरशाली इतिहास लाभलेला असताना, आज मात्र गुन्हेगारीचे वास्तव त्यावर पडले असून ते ठाण्याच्या सुसंस्कृतीला मालबोवू लागणारे आहे. राजकीय नेते जर गुंडांना राजाश्रय देत असतील, तर पोलीसांची केविलवाणी अवस्था होते. कायदेशीर पोलीसांची राजकीय नेत्यांपेक्षा जरी अशी हाबबता होणार असेल आणि यातून विविध व्यक्तींच्या गुन्यांकडे जर पोलीस जाणीवपूर्वक दुर्लक्ष करणार असतील, तर भविष्यात शांतता व सुव्यवस्थेचे धिंडवडे निघून तो एक मोठा भयानक देवडंडवळितल टरेल. वाकिरूद आता येथे जन्मताच रेटा उभारणे गरजेचे आहेच. त्याचबरोबर सर्वत्र सीसीटीव्ही बसवणे, बंद पडलेले दिवे चालू करणे, गुन्हेगारांवर तडीपारीच्या नोंदरेखा देणे, सर्वत्र दक्षता समित्या स्थापन करणे, त्यांना काही पोलीसांस अधिकार देणे, सामाजिक संघटनांच्या मदतीने गस्त वाढवणे, या उपचारांजवळी गरजेच्या असून, गुन्हेखाते सांभाळण्याच्या मुख्यमंत्र्यांनी राजकारण बाजूला ठेवून, एंफंटर गुन्हेगारीच्या राजाश्रयाबाबत अत्यंत पडकले धोरण न स्वीकारल्यास, हो गुन्हेगारी सामान्य माणसापर्वत पोहोचण्यास वेळ लागणार नाही.

■ प्रदीप करमकर, ठाणे

शंभरी भरवलेलीच आहे...

‘‘लोकसेवेची चोच शंभरी?’’ हे शब्दांचे प्रत्यक्षकीय (३ ऑक्टोबर) म्हणजे विविध लोकसेवा आयोग आणि त्यांनी ‘भरी’ केल्या बहरसंख्य भरपाड अधिकारी यांच्याबाबतचे अतिशयोक्ति टिप्पणी आहेत. सरदार वल्लभाभाई पटेल यांनी याचो पेंगोला चौकीची उभारणेत ‘संताधाण्यां देशातला सल्ला देणारा कुतरेवर शिवायने येत या सेवकांचे अपयश टरेल’ असे विधान केले होते, ते तर आता खरे दरेत आहे.

आयएसए, आयपीएस आणि तत्सम अधिकारीवर्गाला घटनात्मक संरक्षण, सार्वजनिक प्रतिष्ठा आणि विशेष सवलती व अधिकार उपलब्ध असूनही या तथ्याकडून लोकसेवकांमधे कोण प्रश्न नाही हे भिंग लावून शोषावचे लागत असले तर अलेखलाच्या शोषकात प्रत्यक्षच अवयवक नाही. हाताच्या बोटोवर मोठाता येतील इतके अपयश वाळले तर लोकसेवक म्हणले जाणारे हे अधिकारी समाधानाच्या आणि त्यांच्या पिलातळांवेळे हितासंबंधी सांभाळून स्वतःचे हिसे भरण्यात व्यग्र आहेत.

सर्वत्र पंदांवर बंद भरीतचा पंदांवर निवडून लोकसेवा आयोगास वाटायच्या असता लावण्याचा पेंगोलाशन महोदयांनाही लोकसेवा आयोग हे तरणांचे ‘श्रद्धास्थान’ वाटते हे खरे असेल तर ही अभिमानास्पद बाब आहे. पण स्वातंत्र्यजयंतर हळूहळू पण निश्चितपणे याच आयोगाकडून श्रद्धांजली वाहण्याच्या दिशेने आपली वाटचाल चालू आहे, त्याचे काय?

■ वसंत शंकर देशपांडे, परखेदी (ता. वाई, जि. सातारा)

‘लोकसेवा’च चिरायू ठरेल!

‘‘लोकसेवेची चोच शंभरी?’’ (३ ऑक्टोबर) या संपादकीयातील ‘सरकारी नोकऱ्यांचे वाढते आकर्षण’ हे ‘लोकसेवे’चे अस्तंते की चरकामोहने?’ या प्रश्नाचे मूळत जाऊन उतर शोधले तर असे दिसते की, सरकारी नोकऱ्या सुरक्षिततेची तसेच निवृत्तीवेतनाची हमी या दोन गोष्टी खासगी क्षेत्रात मिळत नाहीत म्हणूनही हे आकर्षण असते, यात गैर काहीच नाही.

माझे निरीक्षण असे की, सरकारी नोकरी मिळण्यापासून वरकामांचे कुठलेही आकर्षण नसते. उलट लोकसेवा, देशसेवेचे बाळकडूच आधुनिक शिक्षणानु, शिक्षकांकडून, पालकांकडून मिळालेले असते. वृत्तीपेक्षा, आपल्यापेक्षा आदी सध्या परीक्षांचा अभ्यास करत असताना तर सध्या देशसेवेची नशाच चढलेली असते. पण मग एकदम हे वरकामांचे आकर्षण? ते तर नोकरीत पडला शिस्तरावर झाल्यावर दिसू लागते. त्या सध्या चालूच येत असतील तर का सोडा-हा विचार बळावतो आणि या संधीत आपल्या कोणत्या नशात तर तुम्ही नाहीत फेकाला जातात असेही दिसते. पण किलेक सरकारी नोकरी, वरिष्ठ अधिकारी प्रमाणिकपणे लोकसेवा करतातही. त्यांच्या जबाबार देशातले. म्हणूनच ‘लोकसेवे’ची शंभरी भरण्याची वेळ येणार नाही याची खात्री वाटते.

■ श्रीराम वैजापुरकर, मिलवार्की (अमरावती)

संशोधन सत्त्वर प्रत्यक्षात ये!

लालीफितीत न अडकता प्रत्यक्षात यावी हीच अपेक्षा. त्यासाठी लोकप्रतिनिधी व सरकारी प्रोत्साहन देणे अत्यंत गरजेचे आहे.

■ सुनिता प्रकाश मोदले, चिंचणी (जि. पालघाट)

दबाव असेल, तर वेळ लागणारच...

‘नव्या कायद्यामुळे’ ‘तारीख पे तारीख’ संपेल’ या शीर्षकाची बातमी (लोकसत्ता-४ ऑक्टो.) वाचली. देशात नव्या फौजदारी कायद्यांची पूर्ण अंमलबजावणी झाल्यानंतर एफआयआर दाखल झाल्यापासून सर्वोच्च न्यायालयातील ‘नवीन वायट न्याय मिळेल’ हा केडीय गुन्हेगरी अधिक शहा यांचा दावा खरा ठरायच तर, न्यायव्यवस्थेतील योग्यतेलाही अधिक सजग रहावे लागेल! मात्र अंमलबजावणीत खूपी मेथळ आहे ‘एफआयआर’ दाखल होण्याची (ज्या वित्तातली तो दाखल होणे अपेक्षित आहे) तो दाखल करून घेण्यास स्वतंत्रच हे फक्त पोलीस वर्गण्या हातात! या दाखल होण्याला काळ व वेळेचे अजिबात बंधन नाही, याला कारणा पोलीस वर्गणचे असणारा पडद्यामागील राजकीय व सामाजिक पल यांचा बऱ्या! कायद्याच्या अंमलबजावणीची सुरवातच जर अशी ‘दबाक’ होणार असेल तर नव्या कायद्याने तारीख पे तारीख हे चित्र कोण व कसे बदलणार?

■ प्रदीप आंबेकरकर, ठाणे

न्याय झाला, हे कळेल का?

‘वाच्या दबावतार कोणी गुप्त नाही’ हे चरमगंडी वाक्य नाईक यांचे, ठाण्यातील राजकीय गुन्हेगारीचा बळी उललेल्यांच्या कुटुंबास भेट दित्यातूनचे विधान (वाकमी : लोकसत्ता-४ ऑक्टो.) वाचले. कायद्याची अंमलबजावणी ही ‘इक्वली’ गुन्हेगारांना ‘विनाबिचारे’ जरब बसावी आणि गुन्हेगारी कमी दावी यासाठी असेल असे सामान्य नागरिकांना वाटते. ‘बरच्या दरबारा’ त भले न्याय निवाडा होतलेही; कदाचित शिशा सुडा होईल... पण ती ज्योच्यारचर अन्याय झाला आहे त्यांना कळेल का, हा प्रश्न आहे!

■ मधुक धारपूर, सावंतवाडी

‘अभिजात मराठी’चा हिशोब द्या!

‘मराठी भाषा ही समृद्ध संस्कृतीची बहाक’ असे प्रतिपादन मुख्यमंत्र्यांनी ३ ऑक्टोबरला मराठी अभिजात भाषा गौरव दिनाच्या कार्यक्रमातून यांनी (लोकसत्ता-४ ऑक्टो.) वाचली. मराठीभाषा अभिजात भाषेचा जगात मिळणो ही निश्चितच ऐतिहासिक आणि अभिमानाची गोष्ट. पण तेवढे वगळीतर एक सधा प्रश्न हाण्याण्याची वेळ आली आहे- अभिजात दर्जाच्या ‘गौरव’चा मराठी भाषेला प्रत्यक्ष फायदा किती झाले? मराठीच्या संशोधनासाठी किती निधी उपलब्ध झाले? प्राचीन मराठी ग्रंथांचे जतन आणि डिजिटायझेशन किती झाले? मराठीतील संशोधनाला किती चालना मिळाली? मराठीला तंत्रज्ञान, उच्च शिक्षण आणि तंत्रज्ञानाच्या क्षेत्रात समर्थन किती द्यावे याबाबतची काही ठोस योजना राबवल्या?

आता मराठी शाळांसारखे अंतर्गतचा प्रश्न आहेत, उच्च शिक्षणात इंग्रजीचे वाढते वर्चस्व आहे आणि मराठीतील गुणवत्तापूर्ण संशोधनाला पुरेशा संधीचा प्रश्न आहे. अशा परिस्थितीत अभिजात दर्जा हा मराठीच्या गळ्यातली पदक न राहता विकासाचे साधन बनविले जावे. सरकारी दरवर्षी गौरव दिन साजरा करण्याच्या निधी किती दिला, योजना कोणत्या सुट केल्या आणि त्याचा परिणाम काय झाला, याचा सर्वजनिक हिशोब घ्यावा.

■ अर्जुन नावाराव वाळवंटे, हिंगोली

विचार

आधी देवत्व, मग कायदेशीर व्यक्तिमत्त्व

नदीला थेट नदीहक्क देता येत नसल्यामुळे देवत्व संकल्पनेचा वापर करत नदीला देवत्व आणि देवतेचे कायदेशीर व्यक्तिमत्त्व असा मार्ग भारतातील न्यायव्यवस्थेने २०१८ पासून शोधला, पण तो आज कोणत्या टप्प्यावर आहे... आणि ‘नदीत्व’ मान्य करूनच नदीला हक्क देणाऱ्या अन्य देशांपेक्षा हे निराळे कसे?

जिथे नद्यांना केवळ संसाधन किंवा देवाची करणी म्हणून पाहिले गेले, किंवा परातीत कुटुंबीय म्हणून पाहिले गेले, अशा देशांमध्ये नद्यांना कायदेशीर व्यक्तिमत्त्व आणि नदीहक्क कसे दिले जातं याचा आढावा या सदरात आजवर घेतला गेला. पण जिथे नदीचे देवता म्हणून उदातीकरण केले जाते त्या भारतात कायदेशीर व्यक्तिमत्त्व आणि नदीहक्कांची संकल्पना कशी मांडता येते? नदीत्व, देवत्व आणि कायदेशीर व्यक्तिमत्त्व यांचा सहसंबंध काय समजून घेता येईल?

‘कायद्यासमोर सारे समान’ हे ए.बी. डायसी या ब्रिटिश कायदेतज्ज्ञाने दिलेले कायद्याचे तत्त्व आजही भारतीय न्यायव्यवस्थेच्या पाया आहे. संविधानातील अनुच्छेद १४ चे अधोरेखित करतो. राज्यसत्त्व कोणत्याही व्यक्तीस कायद्यासमोर समानता नकारणार नाही असा त्याचा आशय. फक्त मेढी ही आहे की व्यक्तीची (पर्सन) व्याख्या हा अनुच्छेद करत नाही. व्यक्ती म्हणजे फक्त मनुष्य? सजीव आणि निजीत दोन्ही? एखादी संस्था? याबद्दल संविधान थेट पण करत नाही. त्यामुळे कायद्यासमोर समान नसली कोणती वास्तु लावावी जी जबाबदारी त्याच्यासमोर येऊन पडते.

न्यायव्यवस्थेने या अनुच्छेदाचा अर्थ लावताना व्यक्तीचे दोन प्रकारचे वर्गीकरण केले: पहिला प्रकार म्हणजे नैसर्गिक व्यक्ती (नॅचरल पर्सन) - अर्थात मनुष्य, जी स्वतःच्या हक्कासाठी न्यायालयात धाव घेऊ शकतो, तसेच आपली कर्तव्यही चोख बजावू शकतो. दुसरा प्रकार म्हणजे कायदेशीर व्यक्ती (लॉगल पर्सन). न्यायमूर्ती राजीव शर्मा यांनी वेळेवेळी केलेल्या भाष्यानुसार मनुष्य सोडून कोणतीही सजीव, निजीत वस्तू, संस्था या इतर काही- ज्याला संविधानाच्या चौकटीत कोणत्या कायद्याचा भागीत हक्क दिले जाऊ शकताना, त्याला कायदेशीर व्यक्तिमत्त्व (लॉगल पर्सनहूड) बहाल करता येऊ शकते. त्यासारखे आधुनिक भारताच्या इतिहासात वेगवेगळ्या टप्प्यांवर कायदेशीर व्यक्ती म्हणून कंपन्यांना, धार्मिक संस्थांना, सेवाभावी संस्थांना हक्क देण्यात आले. राज्य सरकारने खोल कायद्याच्या दृष्टीने ‘व्यक्ती’च आहेत. पण हे व्यक्तिमत्त्व ‘देवत्व’ संकल्पनेला देता येऊ शकते?

आसपास एक खटला वॉन्ये हायकोर्टासमोर गुजरातमधील कायदा येथील पणडोडारांनी मंदिरवाकड १८८८ मध्ये पण्डा राहिला. पणडोडारांनी या देवतेचे भक्त विरूद मंदिराचे विवरण, असा हा खटला होता. अमो देवाला देत असलेल्या क्षिणेचा हे निरवसर भैरवाचर करतात, दक्षिणे देवाची आहे, त्यांची नाही आणि भक्तांची भूमिका होती. तर मंदिराची काळजी १८६० पासून आम्हीच घेतो, म्हणून मंदिरावर आणि येणाऱ्या दक्षिणेला मालकी आमचीच, त्यावर भक्तांना अशेष अडथळाचे कारण नाही अशी भूमिका विवरणासाठी देता. नदीला निकाल देताना न्यायालयाने पणडोडारांनी या

देवतेलाच कायदेशीर व्यक्तिमत्त्व बहाल केले, आणि विवरणाताना वेळेवेळी दक्षिणेची हाहिले लोकांसमोर आता देवतामोर् मांडण्याचे आदेश दिले. या आणि अशा इतर वास्तव्यांचा आधार घेत हिंदू देवतांना कायदेशीर व्यक्तिमत्त्व देण्याचा पणडोडारांनी न्यायव्यवस्थेत पडला. या कायदेशीर व्यक्तिमत्त्वाच्या मालमतेची जबाबदारी, हक्क सांभाळण्याची जबाबदारी आणि प्रतिनिधित्वाची जबाबदारी विवरणाताना देण्यात आली. पुढे १९६९ च्या योगेंद्रनाथ खटल्यात तर देवतेला करतात म्हणून मान्यताही देण्यात आली. अनुच्छेद १४ अंतर्गत मंदिरातील देवताही कायद्यासमोर समान झाल्या आणि विवरण त्यांच्या हक्कांचे काळजीवाह.

पण मेथु अशी आहे की हिंदू धर्मात फक्त मंदिरातील मूर्तींचाच देवता मानले जात नाही तर नदीला, पर्वतांना अगदी प्राण्यांना देवत्व बहाल केलेले आहे. आता याच मूळशी सर्व ज्ञाने- निजीवांमधे परमेश्वर आहे हे उदात तथ्यांवर असले तरी कायद्याचा भागीत या सगळ्यांना ‘देवता’ म्हणून कायदेशीर व्यक्तिमत्त्व देता येईल का, याबाबद्दल मात्र न्यायव्यवस्थेने वर्णानुवर्ण कालाचीच मीन वाळवले होते.

मुहम्मद सलीमचे, उत्तराखंड सरकार (२०१८) या खटल्यात हे मीन सोडवून आले. मंग-मंगु या एखाद्या देवतेप्रमाणेच पवित्र आहेत (देवता नाहीत), तसेच नद्यांचे संरक्षण करण्याची जबाबदारी संविधान सरकाराला देते (अनुच्छेद ४८३०) आणि त्यांचे संरक्षण करण्याचे अधिकार नागरिकांना देते (अनुच्छेद ५४३०). या दोन्ही गोष्टींची दखल घेत मंग-मंगुला कायदेशीर व्यक्तिमत्त्व देण्यात येते व हे हक्क सांभाळण्याची जबाबदारी सरकाराची अधिकारी आणि लोकांच्या काही प्रतिनिधींना देण्यात यावी, असा आदेश उत्तराखंड उच्च न्यायालयाने दिला. या निकालाच हवाला देत पुढील खटल्यांमध्ये निसर्गाला हक्क देण्याची एकच चढाओढ सुरू झाल्याचे दिसते. त्याच वर्षी मिगनाली खटल्यात हिमनद्यांचे आणि हिमालय पर्वतांला देवता म्हणून कायदेशीर व्यक्तिमत्त्व देण्यात आले. हा दर्जा २०२० मध्ये

पंजाबमधील सुवर्ण सरोवरातला हा दर्जा देण्यात आला. २०२२ मध्ये धर्मगोष्ठाचा (मर अर्थ) मूढास उच्च न्यायालयाने

वैद्यवर्मा-देवतेचे राम सुमर यांनी साकारलेले शिल्प

कुतूहल

उत्क्रांती आजही कालू आहे?

होय, नसकीच आजही उत्क्रांती घडते आहे. उत्क्रांती म्हणजे अनेक पिढ्यांमधील प्रजातींच्या वैशिष्ट्यांमध्ये होणारा बदल! उत्क्रांती ही सतत चालणारी प्रक्रिया आहे याची स्पष्ट उदाहरणं आजही दिसतात.

मलेरिया आणि ब्लॅक डेथ या रोगांपासून संरक्षण देणार जनुकीय उत्परिवर्तने ज्या अनेक हजार वर्षांमध्ये झाले आहे. त्यामुळे या रोगांपासून मानस दगावण्याचे प्रमाण अगदी नाण्वय झाले आहे. त्याचप्रमाणे या रोगांपासून मुक्त असलेली जीवाणू या पराजीवी न्यांच्या जीवुकात बदल घडवले व ते कमी प्राणवायक झाले. परंतु ते लहान मानवी समूहात पसरण्याची संभाव्यता वाढली.

दुसरे उदाहरण तिबेटीलोकंांचे सध्यासध्यापणे कमी उंचीवर राहाण्यासाठी जास्त उंचीवर गेल्यावर ऑक्सिजन कमी मिळाल्यामुळे त्रास होतो. पण तिबेटीलोक, ज्योचं वास्तव्य अति उंचीवरच असतं, त्यांना हा त्रास होत नाही. कारण त्यांची जनुक अनेकदा हेतू अशी रूपांतरीत झाली आहेत की ज्यामुळे त्यांच्या रूपांतरीत ऑक्सिजनचे कार्यक्षमतेने नियमन होतं आणि त्यांना हदपराय उदबगत आहे.

तिसरे उदाहरण : जागतिक लोकसंख्येची बरेच जण प्रौढत्वात ‘लॅक्टोज’ नावाचा विकार तयार करण्याची क्षमता गळ्यातली. परंतुत जर हे विकार असलं तरच दुधावर असलेली साखर व लॅक्टोज पचवता येतं. नाहीतर सगं होणं. पण फुलणं अशा तक्रारी जाणवतात. परंतु युगपू दहा हजार वर्षांपूर्वी जेव्हा माणसाने दुग्धोत्पादनासाठी प्राणी पाळवले

सुरुवात केली तेव्हा या पशुपालक लोकांमध्ये प्रौढत्वापर्वत लॅक्टोज पाचण्याची अनुवंशीक क्षमता स्वतंत्रपणे विकसित झाली आणि ती अजूनही विविध समुदायांमध्ये पसरत आहे.

माणसांप्रमाणे प्राणीसुद्धा उत्क्रांत होत आहेत. आफ्रिकन हत्ती एकेकाळी लांब सुळयांसाठी प्रसिद्ध होते आणि त्यामुळे त्यांची खूपच जास्त शिकार व्हायची. हे हत्ती आज जनुकीय उत्परिवर्तनांमुळे सुळयेंविरहित जन्माला येतात. त्यामुळे त्यांची शिकार होत नाही. तशीच, आसुवटाला निराप्रांची मोन आखूड होती. अन्माचा शोधात झाडांची पाने खाण्यासाठी त्यांना मान ताणायी लागली. या गरजेतून हजारो वर्षांनी त्यांच्या लांब मानेचा गुणधर्म उत्क्रांत झाला आणि तो पुढच्या पिढ्यांमध्ये संक्रमित झाला.

रोमाकर जीवाणू व विषाणू हेदेखील सतत उत्क्रांत होत असतात. क्षयरोगांचे कारण आता अनेक औषधांना द्याय देत नाहीत. पॅनिसिलिन या प्रतिजैविकाचे जे जीवाणू पूर्वी सहज नष्ट होतं, त्यांच्यावर आज पॅनिसिलिनचा काहीच प्रभाव पडत नाही. कारण सततच्या वापरास हे जीवाणू उत्क्रांत झाले. अनेक कारणां विषाणूच्या उत्क्रांतीमुळे त्यांच्या डेल्टा, ओमीक्रॉन अशा अनेक उपप्रजाती निर्माण झाल्या.

— डॉ. मुध्या पटवर्दी
सहजी विज्ञान पत्रिका
संपर्कस्थळ : office@marvipa.org
वेबसाईट : www.marvipa.org

वि.का.राजवाडे ऐतिहासिक साधनांच्या शोधात ठिकाणिकांनी पाहिली कशी. तेव्हा त्यांची नजर किती बारकाईने आपसत नाजाली होती, याचे एक उत्कृष्ट उदाहरण म्हणजे मंगळवेढील एक मराठी शिलालेख. कोल्हापूरमधून प्रकाशित झालेल्या ‘ग्रंथमाले’तून १९०६ साली एक मराठी शिलालेख नवीन त्या शिलालेखाबद्दल लिहिले. ‘मंगरी संस्थानातल्या मंगळवेढे गांवात काशीविश्वेश्वरपते देऊळ आहे. त्या देवळाच्या सामांमधल्याच दरवाज्याजवळील डाव्या बाजूच्या पहिल्या खांब्याच्या केंद्रावरील कायद्या शिल्पेवर चारही बाजूंनी व तिन्या खांब्यांच्या कायजेने मिळून पाच बाजूंनी एक मराठी लेख लिहिलेला आहे. लेखाला चक १९५९ आगिस्त आहे. (संस्कृत सन १५०२). अक्षरे सरसरीत किती झाले? मराठीतील संशोधनाला किती चालना मिळाली? मराठीला तंत्रज्ञान, उच्च शिक्षण आणि तंत्रज्ञानाच्या क्षेत्रात समर्थन किती द्यावे याबाबतची काही ठोस योजना राबवल्या?

आता मराठी शाळांसारखे अंतर्गतचा प्रश्न आहेत, उच्च शिक्षणात इंग्रजीचे वाढते वर्चस्व आहे आणि मराठीतील गुणवत्तापूर्ण संशोधनाला पुरेशा संधीचा प्रश्न आहे. अशा परिस्थितीत अभिजात दर्जा हा मराठीच्या गळ्यातली पदक न राहता विकासाचे साधन बनविले जावे. सरकारी दरवर्षी गौरव दिन साजरा करण्याच्या निधी किती दिला, योजना कोणत्या सुट केल्या आणि त्याचा परिणाम काय झाला, याचा सर्वजनिक हिशोब घ्यावा.

■ अर्जुन नावाराव वाळवंटे, हिंगोली

राजवाडे विचारविश्व

मंदिराच्या शिलालेख

आहे... एवढी प्राथमिक माहिती देऊन झाल्यावर राजवाडेपतींनी तो शिलालेख यथाला व्हरण्यात, ६० ओळींमध्ये दिला. मंदिराला रोज हजारो भाविक भेट देत असतात, पण तशा भेटीत सामांमधला चौफेर नजर फिरवून खांब्यांवर शिलालेख हुडकणारे व तो मजकूर आज प्रकाशझोतात आणणारे राजवाडे एखाद्याच? मजकूर देवतेचे नाव नसतं, त्याची देवता त्यावर सध्या दक्षिणेकडच्या देवते भावलेली केले. त्यांनी लिहिले, ‘लेख शक १४४५ मधील आहे. त्यावेळी राज्यासुरा अधिपत्याखाली होती. दक्षिणेच्या जाधवरांची राजवट १३२९१ (संस्कृत सन १३२७ मध्ये) झाल्यापासून शक १४४५ पर्यंत देवळाची हेळसंड होऊन ते पडून गेले. त्याचा जीर्णोद्धार असल्यामुळे त्याची भाषा एकनामदारीत भाषीच बद्दलशी मापक आहे... हिरण्याच्या कुलकर्णी मंगळवेढ्याची पाहणी करत असता त्याने देवालाच्या जीर्णोद्धार केल्याचा हा लेख आहे. लेखाला कोल मुल्यत याकुनाचे काढला, असे म्हणले

तिरंदाजीत दोन प्रकार - रिकरंड आणि कम्पाउंड. रिकरंड म्हणजे दोन ठिकाणी वक्रता असलेला धनुष्य. कम्पाउंडला वेगळी वक्रता नसते. दोन्ही प्रकारांत अंतरांमधील फरक असतो. रिकरंड प्रकारात कोसोटी लागते बाण सोडण्याचा हाताच्या समर्थतेने. कुमकुम मोहोडीत अशिष्यांवाळे क्रोडा सध्याआधी त्यावर खूप काम केले. बाण नेमका कोणत्या वेळी सोडायचा, यावर तिने भरतून घेतली. या प्रकारातील आधुनिक बाण सुमारे २२० फूट प्रतिसेकंद वेगात जात असल्याने हे नियंत्रण फार महत्त्वाचे. आशिष्यांवाळे क्रोडा सध्याचे दोन सुरणांचे व एका रोपयपदकाची काळ करणाऱ्या कुमकुमने पाव जमीनवर असतील तर किती बुलंदत येवू शकून आणता. येते, याचे उदाहरण दाखवून दिले. संयम आणि एकग्रतेचा उच्च मिलाफ तिच्या कामगिरीतून दिसला. आशिष्यांवाळे क्रोडा सध्याचे भारताला तिरंदाजीतील महिला रिकरंड सांघिक प्रकारात सुर्वण

मिळवून दिल्यातून दुसऱ्याच दिवशी, महिला रिकरंड वैयक्तिक अंतिम फेरीत तिने नाट्यमय ‘शूट-ऑफ’ मध्ये दक्षिण कोरीयच्या ओह येजिनवर मात करून, २० व्या आशिष्यांवाळे क्रोडा सध्यांतील दुसरे सुवर्णपदक जिंकले. ही कामगिरी करणारी ती पहिली भारतीय महिला तिरंदाज ठरली आहे.

वडील अनिल मोहोड हे तिरंदाजीत दुकांनासाठी लवंगवार पुढ्याचे बडे बनवतात. घर्ची परिसरित सावण्यामय, पण कुमकुमने आर्च-वॉलंटिनी मने स्वन पाहिले. छोडल्याची मुसुलमानात मिळण्याची मर्यादित उत्पन्नातून पर्यवर्ण आणून कुमकुमच्या खेळाचा खर्च भागवला. अन्याया तून हजार रुपयांच्या लाकडी धनुष्यापासून कुमकुमने सराव

लेखानंतर शंभर वर्षांनी ‘वा’चा लोप होऊन ‘व’ हे उभयान्वयीय त्याच्या जागा पडकवून राहिले. ‘मंगळवेढ्याचे’ असे रूप प्रस्तुतच्या ‘मंगळवेढ्याचे’ ह्या रूपावलीची त्यावेळी प्रेरणा होती. परंतु ‘त्याची’, ‘त्याची’, ‘त्याचे’ ही रूपां ‘ते’, ‘तेवारी’, ‘तेवारी’, ‘ह्या ज्ञानेवरच्यातील रूपांच्या ठिकाणी रुढ झालेली दिसतात. प्रस्तुत लेखात ‘ल’च्या रूपाची सारव ‘ळ’चा उपयोग केलेला आहे. भजनव्यवस्थेत ज्ञानेवर्यातील ‘ल’कार नाही. ह्यावरून ‘ल’च्या उच्चारणे त्यावेळी नव्हता. असेच केळक म्हणता येतं. त्याच व ळ हे दोन्ही पाल ‘ळ’चाच दक्षिण्याच्या प्रभात पडला होता. बाकी देवगवतींनी ही दोन्ही चर्चेनं होती. हे प्रसिद्धच आहे... लेख जाणवता तसाच असलेल बहूकम नसले केले आहे. त्यावरून तल्लानी कसट्याचीच प्रकाश पाडता येईल..

एखाद्या शिलालेखातील मजकुराचा किती वेगवेगळ्या प्रकारे विचार करता येऊ शकतो. याचा राजवाडेपतींनी सहज दाखवलेला हा नमुना अभ्यासकांनी आवजून लक्षात घ्यावा.

— आनंद हार्दिकर
anand47.hardikar@gmail.com

(अंतरालातील दुहेरीबद्ध गूढ अन्वयबद्धगूढ)

सुरू केला. तित्यासाठी ही एक विलक्षण झेप आहे. तिरंदाजीतली एकग्रता खूप महत्त्वाची असते. यासाठी ती सगोते एकते. ती डायरीत नोंदी करून ठेवते. आपले ‘मौल’ ठरवते. आशिष्यांवाळे क्रोडा सध्या २०२६ च्या उपलब्धी तिच्या डायरीत आहे. कुमकुम मोहोडीत अशिष्यांवाळे क्रोडा सध्याआधी त्यावर खूप काम केले. बाण नेमका कोणत्या वेळी सोडायचा, यावर तिने भरतून घेतली. या प्रकारातील आधुनिक बाण सुमारे २२० फूट प्रतिसेकंद वेगात जात असल्याने हे नियंत्रण फार महत्त्वाचे. आशिष्यांवाळे क्रोडा सध्याचे दोन सुरणांचे व एका रोपयपदकाची काळ करणाऱ्या कुमकुमने पाव जमीनवर असतील तर किती बुलंदत येवू शकून आणता. येते, याचे उदाहरण दाखवून दिले. संयम आणि एकग्रतेचा उच्च मिलाफ तिच्या कामगिरीतून दिसला. आशिष्यांवाळे क्रोडा सध्याचे भारताला तिरंदाजीतील महिला रिकरंड सांघिक प्रकारात सुर्वण

मिळवून दिल्यातून दुसऱ्याच दिवशी, महिला रिकरंड वैयक्तिक अंतिम फेरीत तिने नाट्यमय ‘शूट-ऑफ’ मध्ये दक्षिण कोरीयच्या ओह येजिनवर मात करून, २० व्या आशिष्यांवाळे क्रोडा सध्यांतील दुसरे सुवर्णपदक जिंकले. ही कामगिरी करणारी ती पहिली भारतीय महिला तिरंदाज ठरली आहे.

वडील अनिल मोहोड हे तिरंदाजीत दुकांनासाठी लवंगवार पुढ्याचे बडे बनवतात. घर्ची परिसरित सावण्यामय, पण कुमकुमने आर्च-वॉलंटिनी मने स्वन पाहिले. छोडल्याची मुसुलमानात मिळण्याची मर्यादित उत्पन्नातून पर्यवर्ण आणून कुमकुमच्या खेळाचा खर्च भागवला. अन्याया तून हजार रुपयांच्या लाकडी धनुष्यापासून कुमकुमने सराव

लेखानंतर शंभर वर्षांनी ‘वा’चा लोप होऊन ‘व’ हे उभयान्वयीय त्याच्या जागा पडकवून राहिले. ‘मंगळवेढ्याचे’ असे रूप प्रस्तुतच्या ‘मंगळवेढ्याचे’ ह्या रूपावलीची त्यावेळी प्रेरणा होती. परंतु ‘त्याची’, ‘त्याची’, ‘त्याचे’ ही रूपां ‘ते’, ‘तेवारी’, ‘तेवारी’, ‘ह्या ज्ञानेवरच्यातील रूपांच्या ठिकाणी रुढ झालेली दिसतात. प्रस्तुत लेखात ‘ल’च्या रूपाची सारव ‘ळ’चा उपयोग केलेला आहे. भजनव्यवस्थेत ज्ञानेवर्यातील ‘ल’कार नाही. ह्यावरून ‘ल’च्या उच्चारणे त्यावेळी नव्हता. असेच केळक म्हणता येतं. त्याच व ळ हे दोन्ही पाल ‘ळ’चाच दक्षिण्याच्या प्रभात पडला होता. बाकी देवगवतींनी ही दोन्ही चर्चेनं होती. हे प्रसिद्धच आहे... लेख जाणवता तसाच असलेल बहूकम नसले केले आहे. त्यावरून तल्लानी कसट्याचीच प्रकाश पाडता येईल..

एखाद्या शिलालेखातील मजकुराचा किती वेगवेगळ्या प्रकारे विचार करता येऊ शकतो. याचा राजवाडेपतींनी सहज दाखवलेला हा नमुना अभ्यासकांनी आवजून लक्षात घ्यावा.

— आनंद हार्दिकर
anand47.hardikar@gmail.com

(अंतरालातील दुहेरीबद्ध गूढ अन्वयबद्धगूढ)

नक्की अडले कोटे?

भारत- अमेरिका व्यापार कराराबद्दल आपण एक सांगावे आणि अमेरिकेने दुसरेच, हा गोंधळ केवळ वृत्ताबाबतचा नसून बाजारपेठेचाही आहे, त्यामुळे तो अधिक गंभीर...

भारत आणि अमेरिकेचा यांच्यातील व्यापक व्यापार कारणांवर 'व्यापार' अंगण संस्थापना ज्या (ऑगोस्ट २०१८ अंश ३३३) असे आणि जाहीर केल्यानेत आठवडाभराने इमेरिके चर्चा होऊ आहे पण कर कालाचर ह्या अमेरिकी नौदल (नौदल अनासूच्यते नई इन्डिये) असे ह्या असेल तर त्याच असे नक्की काढावना चर्चा? कारागृह मध्ये विचारात घ्यावल्याची गोष्ट आणि व्यापार प्रतियोगी पाहणे गेल्या वर्षी अमेरिकेच्या व्यापार आठवडाकारा प्रतियोगीत दिलेली केली. शास्त्र अमेरिकेचे अक्षर डोनाल्ड ट्रम्प आणि पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांच्यात दूरचर्चाचर्चाची आणि त्यांच्यात कारावर अंमल ह्या चिन्हाव्याचर्चाची आणि त्यास मृत व्यक्ती देवप्राप्ती गेल्या ह्या अमेरिकेत गेले. तेथे 'जॉर्ज' देशातल्या व्यापारप्रतियोगी पर्यटन ते सहभागी झाले. या पर्यटनप्रतिनिधित्वे लोदी अमेरिकेचे व्यापार प्रतिनिधी जमिनीत चर्चा यांच्याची चर्चा झाली. त्यानंतर चर्चा यांचे विधान केले. भारत-अमेरिका यांच्यातील चर्चा शब्दच्या कारणांचे आहे... त्यांच्या मधील मधून उपभक्तता कर काढावना ह्या असे कोणी नही, ह्यांच्या व्यापार यावना संस्था कर कारणांच्या लोदी अमेरिकेच्या नक्की. आये केली या काराचे भिन्नत गोष्ट झाली केली पडले आहे ह्या संस्थापने जबाबदारी भारताच्या घ्यावी. कारा या कारणाच्या प्रक्रियेस डीड बंध होऊन गेले. ती पुढे सरकत नसेल तर अडचण होईल असे जेतनेस मानवाला ह्या. अमेरिकी व्यापारप्रतियोगी या ताच्या विचाराच्या पाहण्यामध्यें या कारा प्रक्रियेचा आढावा आसक्या उरतो.

फेब्रुवारी महिन्यात, तृतीयांश वर्षाच्या अंटीतोरवर्षात कृष्णा नदीच्या बाजूला कराराची वाळू नशिवत केली जाणे अपेक्षित होते. ते झाले नाही. त्यानंतर उभयवर्षात आवासा नदीच्या मुखावर 'लसु' काली' (मिनी डेल्टा) अद्यावत असे प्रयत्न झाले. ते फसले. नंतर यंत्राच्या फेब्रुवारी महिन्यात अस्थ्य दुर्घट आण पंपप्रणाली यंत्रांच्या तुलनेत उच्च कराराच्या आणाना झालेल्या आणि काही किमान मुखावर एकेमतर तयार केलेल्या 'बायपास चॅनेल'वर प्रत्यक्षात कराराची चर्चा सुरू ठेवणाऱ्या ठरले. ती चर्चा सुरू झाली. पण 'काही किमान' मुखावर एकेमतर काही ठरावू झाले नाही. तरीही दुर्घट नाही आल्या सवयीही इमान राखून उभयवर्षातील कथित कराराची घोषणा परस्परिक करूनही टाकली. त्याआधारी आवडझुडाला तयार केलेल्या कोणत्याही गोष्टीत यंत्रा 'पट्टी' वर पाऊल दिवसाला कराराचा मसुदा प्रसूत होईल' अशी घोषणा केली होती. नंतर दुर्घट नाही दिव्याच्या ऐवळीत उभय देवतांत सार झाले. अलंकार अलंकार चर्चा निमाला जाले.

पण ते किं फससं होते हे दोड वर्षानंतर ग्रौर यांच्या
निःसंदिग्ध प्रतिपादानातून स्पष्ट होते. तेव्हाळच्या जाहीर
तपस्विनासारक्या भारतीय तपस्वींमध्ये अमेरिकेकडच्या आनकारला
जाणारा आयात कर अंता १८ टक्के इतका होणे अपेक्षित
होते. त्यानुसार गोयल यांनी तरे पडे जाऊन कोणकोणच्या
भारतीया तपस्वींकरांच्या काय 'मध्यम' होयला तपशील
सादर केला. मोटारचेंच/विमानांचे सुंदे भाग, चहा, औषधे,
हिर निर्यातदार आदी अनेक क्षेत्रांमधील उद्योगांमार्
करागामुळे व्यापक व्यापारसंघी निर्माण होणे अपेक्षित होते.
त्या दबल्यात भाराकडून काय काय सवलती अमेरिकी

उत्पादनांसं दिल्खा जातील, हे स्पष्ट केले गेले. भारतीय
कलेत-यांच्या हिताचा विचार करून आपण सोयीची
सोया तेल, मका, मक्यापासून बनवलेले इथेनॉल वगैरेच्या
शुल्क मुक्त वा अल्पशुल्क आयातीस होकार दिला नाही.
पण अमेरिकेत मक्यापासून इथेनॉल बनवले गेल्यानंतर
उरलेल्या चिपाडांचे पशुखाद्य भारतात येऊ देण्याचे ठरले.
अमेरिकी पशुखाद्यांत प्रथिनांचे प्रमाणा अपत्याच्च
पशुखाद्यापेक्षा अधिक असते. कारण आपले पशुखाद्य

अमेरिकेशी करार हा काही जीवनमरणाचा प्रश्न नाही हे खरे आणि रशियन तेल आपल्याला हवेच. पण स्पष्टतेचा अभाव आपली असमर्थता दर्शवणारा ठरतो...

सोयाबीन वा सरकी यांच्यातील तेल काढून घेतल्यानंतर त्यामुळे उरलेल्या कडव्यापासून बनते. तर अमेरिकेचे मक्याच्या चिपाडापासून, त्यामुळे आपल्या पशूंस चांगल्या दर्जाचे अमेरिकी पशुखाद्य मिळण्याची सोय झाली. पण पुढे काहीच घडले नाही. अर्थात त्यामुळे आपले सोयाबीन उत्पादक आनंदले सातली. आधीच सोयाबीनच्या दरांचाच मूद्रा. त्यात त्याची पशुखाद्य बनवण्याची उपयुक्तताही कमी

तल्ले तल उपायकारितां अधिकच पंचवर्षां, ती होणे नुसार ठरविले. दुसऱ्या पंचां जातिर केवळच्या कारनामामुळे गुरोप्रमाणे ओमरिका बसवली आता भारतत ओमरिका मुलक आणि अरबस्त देश उपायकारिता ओमरिका होत. तेही झाले नाही. हे सर्व मुदे तेथे गाव गेल्यास किकोडो, तेही ओमरिका चोचालीतल संभोज्य व्यापार कारनात खरेपर अडचण ओमरिका ती रमिणत तेव्हात आपण काय करणार, ही आपण रमिणत तेव्हात खेरीद करीत राहिल्यास भारतीय उपायकारिता १०० टक्के आवागुल्य आकारण्याच्या इशारा दुसऱ्या पंचां नुकतात दिली. आपणास दरोरेज ५५-६६ इशारा दुसऱ्या पंचां नुकतात दिली. त्यावर्ती ८२-८४ इशारा दुसऱ्या पंचां नुकतात दिली. आपणास दरोरेज ३५ टक्के तेव्हात आपण आवाय करतो, कारण ते आवाय देणारा पिकत नाही, त्यावर्ती या परदेशी तेव्हात ३५ टक्के तेव्हात आपण रमिणयकडून घेतो, ती खेरीद पुणं बंद करणे आपणास परवडणारा नाही, हे उजड आहे, पण' रमिणत तेव्हात आमी खेरीद करीत करणारच' असे निःसंशय्येच आपणास स्पष्ट केलेले नाही. ओमरिका- भारत चोचालीतल संभोज्य व्यापार कारणात भाव्य कारणात दुसऱ्या पंचां सरसर' रमिणत यावुदे रमिणत तेव्हात खेरीद करणार नाही' असे विचारले नाही. आता पुनः १०० टक्के आवागुल्यच्या इशारा तल्ले दिले. मण्येण या 'तेलबंद' प्रस्तावत तरोसरा निघालीतल. मण्येण वेळीं दुसऱ्या पंचां भारतीयतडून शेतकरी खेरीद बंद होत किंवा काय हे तपासण्याच्या इशारा समितीची घोषणाही केली होती. ते अपमानास्पद होते. त्याउपरात भारतीयतडून तेल खेरीद करिल्यास भारतीयतडून दिलेल्या आयात कर सवलतीचा फेरिबवात करण्याच्या इशाराही दुसऱ्या पंचां दिली होती.

या कारासंस्थानां भारत देशील पांच वर्गांत आमिरेकडून ५०,००० कोटी रुपयांचे कामगिरी उत्पन्नप्राप्ती खांदी करत; आशीं योगणा कृती होत. ते कारागवयेचे दर वर्गांत १०,००० डॉलरची वसुली होत. आमिरेकडून कलकत्ता रेलींग, सव्या वर्षाभरात आयज जेमिरी ११० डॉलर काराकृतीची वस्तु आमिरेकडून घेतली. द्रुम फळाने सवे कारागवयेचे दर वर्गांत दुरीश्रीश्री रमेची वस्तु आमिरेकडून काराकृतीची होत. हे आमिरेक सवे करणाऱ, ही बाब आम्हाशी असवध आह. ते सव्या काराकृतीची आमिरे मुद्रागत होत, असा गुमनावाद काराकृती देखील, ते ठीक, पण आमिरेकचे फलस्तर अंतिम मुद्रासह होताना यात नक्की बदल करण होणार हे तें एवढासा सवद झाल्यानी, पण कोणत्याय मुद्रावद करसलीच सय्ठना नही. ना आमिरेका काही सोंगते ना कोणत्या काही लाव्या भाय करत.

असे असतात ना करत आता झाल्याचय आमि आहे, असे सोंगणार आमी आम्हाको प्रिनिथी म्हणणार करत होलेचय आमी. हे गोयळ म्हणवणारे आह. ना गोयळच वसुलीवताना आमी करत बाजारदेवेचाही आले. ते अधिक मीत, तेवा अधिक वेळ ना दवडता भावनेत आहोत नाह नक्की कोणत्या मुद्रावद अडवलेआह, हे सोंगलावत होवे. आमिरेकची कारा कृती काही जीवमरणाच्या प्रमत्त नाही. तेव्हा वायली इक्की त्या वाडल्यायचे करण न्ही. पणकी काण अडले आहे आमिणे कोते हे जरी कळले तरी नक्कीया विचार आमिणे कृती करता येईल, त्या अर्वाची सुसंगीत संधिपत्ता असली असमर्थय दर्शवते. ती शोभायती नाही.

आता पुढे काय?

कैलाशस्थान बडवणक अणुचुन जोगरा कुमार यांचे **कैलाशस्थान** संस्थाचे आंदोलन होत आहे. मुंबईत क्रांतीच जनात पाटीने (सोजीप) आंदोलन केले. ठाकरे वगैरे सैन्यानेही आंदोलन केले. दिल्लीत तर क्रॉसिंग आणि डाव्या पक्षाच्या सुरू संस्थांना साथ्यावने तसेही क्रॉसिंग आहेत. त्यांनी पोलिसांना सखी को पळो करून सोडले आहे. दुसऱ्या बाजूला, क्रॉसिंगचे नेते आणि लोकसभेतही विरोधी पक्षनेते राहुल गांधी 'छात्रों को गुंत' हा कार्यक्रम विवेचन करताना सहभागी होते. हा कार्यक्रम १० ऑक्टोबरला तिमिन्दावट होईल. त्याच दिवशी सोजीपचे दिल्ली आंदोलन होणार आहे. जिक-डि किंगडे आंदोलनच होत आहे. असे असताना भाजप माण शांत आहे. भाजपचे नेते काहीही करताना दिसत नाहीत. स्पष्टच मिथ्याच्या अखेरच्या रिविजरी कोणत्या नरेंद्र मोदींनी 'को को बात' हा त्यांचा काव्य मार्निंगन करणारा शब्दो अर्थोकरम केला को नाही. देखील त्या कोणता आवडत नाही. 'मन को बात' चा विशेषण संपत्ती को काव्य, असा प्रश्न उरू शकतो. हा कार्यक्रम जाऊन असेसत तो जोगी फुल्ला आणि मोदींनी का सांगितले ते ते आंदोलन, कांयच कुम, निराडक त्यायोगाच्या कथित रेगप्रचारवाळी वाळेल असेलत तर त्याची चर्चा मुखबरातीत प्रसयायामोदींनी केली असत. शशी ती गळी नाही. म्हणजेच को मोदी फुल्ला महत्त्वाच्या नसलेल्या शब्दात भाव केले असवे. मुघा इतका को, देशभर आंदोलने सुरू असताना भाव, प्रकट बघायी भूमिका पते आहे. त्याचवेळी नरेंद्र मोदी महप्रचारांनी कोणता दिसत नाही. भाजपचे वाळजे नेहा गंगू बसून आहेत. असे का कावे, हे कोडच म्हणवा लागेल.

मुंबईतील 'सोने'चे येथीलदल शाल्पन्तन मधरने
 कुड्दल्यार येक लाले आहे. भाजवरोपोय टांटीतल
 येमणेनल एकमेकांचो उणीणो कुड्द लाले आहे
 काहीन मधरने आहे की, 'सोने' बा माजपच 'ब' म्म
 आहे. हा गद गुरी 'आ' वगण्याची मखता आहे.
 आमूमेने न्हे भाजवच पध्द लाले आहे. या केळी
 सोने'ची न्हे न्हे प्रचुर दिले आहे आहे. किंकर
 म्मो 'सोने'चे काही केले नांही. हा पध निश्चय राहिला
 म्हो 'सोने' साख्खा सधेनना रस्थार उतरून
 लोकांचे प्रश्न मांडले आहे आहे. कसिमेने उतरून
 कड, असा या नेवर्नी प्रश्न केले आहे. 'सोने' मधमक
 विव्द कोणत्या मधमक असा मखना आहे रंगु लाले
 आहे. दुसऱ्या बाजूला, डावे पध आणि त्यांच्या युवक
 सोने'चा स्वतंत्रपणे ज्ञानेन कुमय यांचेविराधो आंदोलन
 कर्त आहे आहे. तिक्के 'आ' ही स्वतंत्रपणे आंदोलन कर्त
 आहे. एकत्रकोर अदीकांच्या 'डिंड्या' आचार्यमणे
 मधरने होऊ लाले लोकांच्या दिसते. सोने' 'डिंड्या'

लाल किल्ला
महेश सरलश्र्कर
mahesh.sarlashkar
@expressindia.com

अद्याप तरी भाजपला सत्तेवरून खाली
खेचण्याइतके या आंदोलनांचे स्वरूप व्यापक
झालेले नाही; पण...

आषाढी म्हणजेच विवाहोत्सव। आषाढीची युती असतेच।
आणि नसते, तसेच या प्रसंगत 'ईडिया'चे बुरो लागले
आहे। मने, त्यास समर्थन पुरविले जाऊ शकते.
'ईडिया' आवागमनाचे नेहमीच तालमेल पाहण्याला
मिळताना, आवागमनामुळे प्रचाराचे प्रभावही वेगवेगळे
भूमिका असते. पेरिष्म श्यांगमणीचे भावना जेव्हा रापन
शला नव्हता, तेव्हा ती कोसलस रापन शला नव्हता
नव्हता. 'ओंपरेसन सिस्ट्र'च्या मूळकार रापट्यावरील कोसल
(रापत पार) आणि कोसलस याची मने वेगवेगळे होत
आता 'ट्रुक्' हा पार कोसलसचे आरोप करतो. 'ईडिया'
आषाढीतून मागे पळता असून 'टीकी'चा या प्रेरणे नव्हता
झालेला आहे. पेरिष्म आठवड्यात 'ईडिया' आवागमनीची
दिल्लत ठेकवू शकते. ती जाणुष कुमार यांच्याविरोधात
संघर्ष करण्याचा निर्णय झाला आहे. काही कार्यक्रम ठरले
आहेत, त्याचा परिणाम का होय, वार 'ईडिया' आषाढी
वारावर देतात भाजप, मोदी-शाहीरोवतात
खोताखोतापरिनिमित्त करू शकतो क, पेहायने.

ज्ञानेश कुमार यांच्या केंद्रीय निवडणूक आयोगातील कथित गैरप्रक्रियांबाबतचा वाय्यता झाली आणि त्यांनी नाराज असल्याने कुचांकी कबुली दिल्यानंतर भाजप आणि केंद्र सरकार प्रचंड दबावाखाली आले. त्यानंतर लगेचच आंदोलनाचा वाही रेटा वाढला. त्यामुळे कधी नव्हे इतकीच भाजपची पीछेहाट झाल्याचे पाहयलाय मिळाले. नाही तर भाजपचे नव्हे शेत आक्रमक असतात. या वेळी त्यांनी जाणीवपूर्वक देशात राहण्याचे उतरवले आहे, असे दिसते.

आता काहीही केले तरी त्याची प्रतिक्रिया प्रतिकूलच असेल, हे त्यांना माहित आहे. सीजेपीचे पहिले आंदोलन होतं. त्यानंतर आरक्षणविरोधी आंदोलनाने उचल खाल्ली होती. त्याला अप्रत्यक्षपणे उजव्या घडनघडनेच समर्थन असू शकते. पण, गेल्या काही दिवसांमध्ये असे विरोधी आंदोलनही होताना दिसत नाही. ही उजवी घडनघडती शांत राहिली असेल. हे पाहता भाजपने रजनीतीचा भाग म्हणूनच शांत राहणे पसंत् केले असल्याचे दिसते.

आजवरून होऊ देत, भाजपपॅरॉडी-सकाराविरोधी आवाज दूरप्रेत पोहोच देत, मोदी-शाहीरगोवात कोणता ये काही बोलायचे वहीत हे बोलू देत. ही आंदोलने कितली महिने चालतात, आम्ही घेतोच, असा पवित्र भाजपपॅरॉडी हिवाळी त्यांच्या लवंगी बघतोच. नोव्हेंबरमध्ये संसदेच्या हिवाळी अधिवेशन होईल. ते वाया जाऊपाची शक्कत आहे. पावसाळी अधिवेशन जेव्हा मंत्र्यशां आंदोलनाच्या मुद्द्यावरून वाया गेले होते. तेथे हिवाळी अधिवेशनाची फारच कामकाज न होता सुप्त शकते. मोदी-शाहीरी संसदेच्या अधिवेशनाला कधीच फार महत्त्व दिले नाही. त्यांच्या त्यांच्या कामकाज संसदेमध्ये काही ठेणे काही अपेक्षितच नव्हते. आंदोलनातून ते काढते विपक्षीय कार्ये.

गोष्ठयमेव संमतं कर्तव्यं चेत्, एतत् तत्का प्रमुख उद्देशं असतोऽपि मोक्षोऽथ बहूनां येषां पुनर्गोष्ठ्याः

मीमांसायां संसृतेन खरा पराभव लोकसम्पन्नमाल्लभ्यसंयुक्ता परमर्षेणैव पदवृत्तान्तान्ति विवेकसंमतं वा प्रमाणं प्राप्यतां लाज्याः । हा पराभव मोक्ष-हालाच्यता कृष्णरी लालान असता रती पुनर्हा नैव विषयिक कर्तव्यमिदानीं त्यांनो स्पष्टे संश्लक्ष्य कर्तव्यमस्ते अल्लेनो न्ति । ते आश्रयान्तां नैव मृणान् तां त्यांनो पाहतांति अविश्वस्यतः अकिश्वरान्ते संयवल्लेनो न्ति । हे पाहता एखादें अकीश्वरीया वाया येव मृणून् केन्द्र सरकारचे वा भाजपचे अकीश्वरीया विचयन न्ति । देशभय आदित्येन जालान्ता रती चालोतल्ले; परं दिल्लित्तां पुनः टोप्या मत्ता दित्ता जालान्ता न्ति । बाकीं आंदोलकांनी मोक्षीं करवो, अथो भूमिका केन्द्र सरकार भाजप अकीश्वरीयां दित्तो

मोदी-शहा वा ज्ञानेश कुमार यांच्या विरोधातील आंदोलने तंत्र होऊ लागली आहेत, यात वादच नाही. त्याची तीव्रता गावगावामध्ये दिप्सू लागली तर मात्र केंद्र सरकार खऱ्या अर्थाने धोयताय होवू. आता ती असे होताना दिसत नाही. पण, जेथी आंदोलनासारखा गवगव करी पसरले, तेथी सांगता येत नाही. 'सोजीपेनी'ने विरोधकर्ता कशाला निवडणुकीच्या भांगडीत पडता, असे विचारले असले तरी राजकीय पक्षांना निवडणुकीचे महत्त्व कसे, निवडणुका चळवळी लोकशाही टिकवता येत नाही, त्यामुळेच तर काँग्रेसचे अध्यक्ष मल्लिकार्जुन खरगे म्हणले की, आता काय अन्धही निवडणुका लढवू येत

[illegible]

शिवाय, संरक्षक या विरोधी पक्षांच्या आंदोलनाच्या भाजपानुसार प्रत्येक वेळी परामर्श होतो. असे नव्हे, तर प्रत्येक निवडणूक 'जेन-थी'च्या मूल्यांप्रमाणे अर्धे मूल्यांवरूनच लढवली जाईल. त्याच्याय जातसमितीच्या या मुद्द्यांमधल्याच आहे. पक्षाची संघटनात्मक ताकदी मर्यादित आहे. भाजप उतर प्रदेशाच्या निवडणुकीची रणनीती याच रणनीतिप्रमाणे ठरवेल. तिथे योगी आदिदत्ताच्या तिसऱ्यांदा मुखातून झाले आहे भाजपाना तीतोरीच्या अपसव्य अपमानांमुळे अत्यंत तर तुझी मोर्चा जयजयकारू सोहलं तेव्हा भाजप काय आक्रमक होईल, ते पाहण्याच्यावेळी असले उतर प्रदेशच्या निवडणुकी भाजप वल्लभता पास आला आहे, असे दिसते. उतर प्रदेशात भाजप साच्या बहुमताना पास आला तर मात्र तो भाजपचा पराभव नव्हे. भाजपचा पराभव झाला तर देशभरातून वायव्यरंग बळवून भाजपचा, मा. मोदींना राजीनामा देण्याची परियंत्रित निर्णय होऊ शकते. परंतु आज तो भाजपचा परिणाम होणं आहे टीकाची परियंत्रित उद्बललेली सिरिज नाही. 'होमवर्ग' आखाडीतून प्रसिद्ध पक्षांच्या संसजनावदी पक्ष हा एवढेच पक्ष भाजपशी देन हात करू शकतो. य पक्षाकडे तुलेनेन भक्कम संघटना आहे. बकी कोणत्याही भाजपकडे पक्षाकडे तिनेक संघटनात्मक ताकद नाही. प्रक्रियेकडे राहणं योग्य नव्हे तर असले तो संघटना अजून तेवढी मजबूत झालेली नाही. त्यामुळेच भाजप निवडणूक देवो

आंदोलन होतात, ती पुढेही होत राहतील. अद्याप तरी कोणी भाजपाला सेतवेकन खाली खेचण्याइतके या आंदोलनाचे प्रभावस्वरूप व्यापक झालेले नाही. अडीच वर्षांनी लोकसभेबाबत निवडणुकीमध्ये काय होईल, हे आता कोणीच सांगू शकत नाही. ही आंदोलने तोपर्यंत कायम राहिली किंवा ती इतकीच ताकदवान झाली की, त्यांच्या विरोधाखाली मोदी सरकारचा पतन होऊन सरकारने तर वेगळी परिस्थिती निर्माण होईल. पण, आता तरी भाजपचे लक्ष्य उत्तर प्रदेशची निवडणूक हेच नसेल.

भाषाभिमानाच्या
दोन तऱ्हा!

[illegible]

तमिळनाडूत हिंदी विरोध नवीन नाही. गेल्याच महिन्यात

सर्वोच्च न्यायालयाने हिंदीकरण तळमळीतून सरकारचा काउन्टरघाटणही केला. राज्यातील प्रत्येक विधानसभेला नवोपच विद्यालयांचे सुरू करण्यासाठी पुढील तीन महिन्यांसाठी जगा उपलब्ध ठरू नये अशा घोषणा आदेश दिला. तसेच हिंदीकरण तळमळीतून सरकारने आपली मानसिकता बदलवली, असा सल्ला सर्वोच्च न्यायालयाच्या खंडपीठाने दिला. ही मानसिकता सर्वोच्च न्यायालयाच्या आदेशांनाही बदलण्याचे नाव नाही. जगा न देण्याचीच भूमिका तळमळीतूनही विजय सरकारने घेतला. यापूर्वीही द्रष्टुन सरकारने राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाने त्रिपाशा सूत्र तरतुने असल्यामुळे हे धोरण स्वीकारणाने नाही, अशा हद्दगांवे केलेकाच नव्हे मिळण्याच्या दोन हजार कोटीपर पाणी सोसले आहे. ते नोपिण्याही विजय नाने कायम ठरेल असे आहे.

भाषेचा अभिमान रास्त प्रमाणत ठीकच, पण महाराष्ट्रातील परिस्थिती याउलट दिसते. 'मी मराठी बोललो नाही' असे कोणी लुंग्यांया आवाहन देतो. तसा प्रकाशनास वचवित उघडकीस आला आणि संभोधतालो कोरु दिलालो गेला, हा अपवाद. पण मराठीला विरोध करणयाची हिंमत मराठीकां होवते कशी ? कर्नाटकत एका राष्ट्रीयकुतूब मंडळाचा व्यवस्थापकाने 'मी कर्नाटकी बोलणारा नाही, फक्त मराठी हिंदीतच बोलेन' अशी भाषा केल्यावर सर्वसभोधी, फक्त

महाराष्ट्र, शेवटी बँकला त्या अधिकाऱ्यांची बळकी कायदा लागली. अन्ध बापाय अन्ध अन्ध झाला भाषाई. पाप तेव्हा करताना त्यांच्याकडे भाषा बोलणारा नाही अशी भूमिकाही काढली गेली. त्यांच्याकडे भाषा बोलणारा नाही असा खलवाला गेला भाषाई. पण त्यांच्याकडे भाषाही धरण्याची वृत्ती शेषितच: मुद्दा महत्वाचा नाही. प्रस्थापकांमध्ये अनेक सत्तायांत्र्यांची झगडणी, त्याचूनच अन्ध, अन्ध जिव्हाळ्यात भाषा- भाईद ही 'जैनांची भाषा' अशी उद्गम भाषा भाजूनच आम्हाद रस्तेंत मेढता येते असे कळू शकत नाही. काही थायिंक मुद्दा ठडवले जाऊन, मध्यस्थी नसल्यामुळे पडण्याचा वाद असाच निघवला नाही. हे सारे मुद्दे सध्याच्या भाषासाधनपुनर्रचना, संस्कृत, कोकाता, बंक्रुड, हेदाबाब, अशा अनेक भाषानगरांत लोकव्यवहाराची भाषा म्हणूनच स्थानिक भाषा म्हणून आहेत. आयादा वस्तु म्हणूनच भाषासाधनाचा, याचे कायदा अर्थीयच भाषासाधनात लावले जाऊन अर्थीय राजकारणी, मराठोजी आग्रह धरल्यास त्याला संकुचित ठरवले जाऊ. मुद्दांही अनेक गुजराती भाषासाधन उभारणाऱ्यांच्या गुजराती भाषा कसे झळकतात, तीमाझाऊन अशा फक्तकार येवढी झळकले रत किती वाई झाला. ठाकुरांच्या शब्दांच्या शब्द विरोधामुळे रग्यन्त अन्ध रती विचित्रा शब्द वाचण्याच्या लागू झालेले नाही. पाप कधी न होईल हिंमिरी सध्या म्हणून लावली गणना हे निश्चित नाही. भाषावादा प्रारंभच मुद्दे देशाचे नुकसान झाले, असे मप्रवर्थाबाब असणारा शिरोहात असून अशा जाणकारांचा एक मोठा मोठा अर्थ आहे. तील्लकाबुद्धका त्यांच्या भाषाभाषिमाना सल्ला रती किमान मराठोजी सन्मान होईल व मराठोजी आग्रह धरण्याची कोणाला हिंमती होणार नाही, याची खबरदारी मराठोजीला रग्यन्तवृत्ती येते अर्थीय अन्ध

प्रकल्पांच्या घोषणांमध्ये वाढ कितपत?

[illegible]

रिझर्व बँकेने खासगी क्षेत्रातून भांडवली गुंतवणूक आघाडीच्या वार्षिक १.६ लाख कोटीवरून, आर्थिक वर्ष २०२६-२७मध्ये ३.२ लाख कोटीवर जाण्याची अपेक्षा ताच्या अंदाजात वर्तवली आहे. तथापि अहवालानुसार, पश्चिम आशियातील संघर्षानंतर मार्च २०२६मध्ये खासगी गुंतवणुकीच्या घोषणांमध्ये वार्षिक तुलनेत ५६ टक्के घसरण दिसत आहे.

प्रकल्प अजूनही अडचणीत का ?
भ्रसंपादन, पर्यावरणीय आणि कायदेशीर मंजूर्या, रस्ते,

वीज, पाणी उपलब्धता यांसारख्या कारणांमुळे २०१४मध्ये ६० टक्के प्रकल्प रखडत होते. आर्थिक वर्ष २०२६पर्यंत हे प्रमाण घसरून केवळ २० टक्के राहिले. असे

[illegible]

खासगी गुंतवणूक कोणत्या दिशेने ?
मागील तिमाहीदरम्यान खासगी कंपन्यांच्या गुंतवणुकीत हालचाल दिसली खरी, मात्र गुंतवणुकीचा वेग मंदोबलोलाच आहे. आर्थिक वर्ष २०२६मध्ये नव्या प्रकल्पांसाठी बँकांच्या कर्ज मंजुरीमध्ये १८ टक्क्यांची वार्षिक वाढ नोंदवली गेली असली तरी यातून खासगी

विश्लेषण

सचिन रोहेकर
sachin.rohekar@expressindia.com

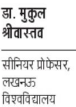
विविध राज्यांच्या गुंतवणूक परिषदांमध्ये
गाजावाजा करून जाहीर झालेले बडे प्रकल्प
प्रवर्तकांच्याच अनास्थेमुळे बारगळताहेत आणि
देशी उद्योगांची परदेशातील थेट गुंतवणूक मात्र
वाढते आहे, हे निष्कर्ष एका ताज्या
अहवालातले...

भांडवली खांब्यां आधारलेल्या 'क्रिडेट ग्रोथ सायकल' नेती पकडल्याचे म्हणता येत नसल्याचे 'कोटक इन्स्टिट्यूशनल इन्व्हेस्टिटी'चा अहवाल सांगतो. नवीन खासगी प्रकल्पांसाठी कर्ज मंजुरी २०१०-११च्या पातळीवर पोहोचली, असे असले तरी बँका आणि वित्तीय संस्थांकडून विलंबी जाणान्या एप्रकूज कर्जापैकी नवरा प्रकल्प संपूर्णचा विला २०२४-२५पर्यंत २०२५-२६मध्येही अवधा ३ टक्के इतका राहिला आहे. शिवाय एकूण प्रकल्पांमधील ५० टक्के हिस्सा पायाभूत सुविधा क्षेत्राचा असून, प्राधान्याने येथे क्षेत्राला बँकांकडून झुलते

माप मिळत आहे, याकडे 'एनआयपीएफपी'प्रमाणेच कोटकच्या अहवालाने लक्ष वेधले आहे. पारंपरिक क्षेत्रांचा वाटा घटून, अक्षय्य ऊर्जा, आयटीईएस, विदा क्षेत्र यासारख्या अत्यल्प नोक्या असणाऱ्या क्षेत्रांचा गंतवणीकीतील वाटा वाढला आहे.

[illegible]

लागती. अन्य भाषांचा जुरूर आदर झाला पाहिजे, पण तसे करताना स्थानिक भाषा बोलणारी लोकांशी भूमिकाही घ्यायची नव्हती. स्थानिकांचा बोलणारा मग राखला गेला पाहिजे, पण स्थानिकांना कोणती धाट्याची पण तो विषयित: मुंबई महानगर प्रदेयातून प्रवेशावत अनेक सावधानींनी राखली. त्यामुळे अजूनही राज्यातला तो राज्यातला भेदभेद हो 'जांजीनी सारी' असा उगम भाषा भाजपचे आदर नसंभे मध्ये बरे करू शकताना. काही धार्मिक गुरूंमुळे डिवळवले जाते, मध्यांती पांढऱ्या पट्ट्याचा वस्त्र अचाना चिखला होतो. हे सारे मुंबई महानगराच्या महामांदराच्या पदवीचे, म्हणजे, कोकाता, बंगळूर, हैदराबाद अशा सर्वच महानगरांनी लोकव्यवहारांशी भाषा म्हणून स्थानिक भाषाही महत्त्व असेल. आवादा करताना मुंबई महानगराचा, याचे कायण अर्थात महानगरातील राज्याकरिता राजकारणी, मराठोजा आदर धार्यत्साला सारं संकुचित ठरवले जाते. मुंबईतील अनेक गुजरातीबहुल उमनगरीयें गुजरातीत बोलू शकणं झळकताना, ठिकाणक्यांच्या एक फलकारावर हिंदू झळकले तर कित्ती वाय झाला, ठिकाणक्यांच्या बोलू विरोधामुळे मुंबईत अनेक गुजराती निवास्य सारं शब्दांयचें लागू जालेली नव्हती, पण कधी नजरी हींदू तिसरें सारं भाषा म्हणून लोकांयचें हाडले हे निरिस्त असेल. भाषाव्यापार प्रांतव्यवहारां देशाचे कुजवण झाले, असा महामांदराच्या असणारा इतिहासतत्त्व आणि जाणकरांचा एक मोठा वाय असेल. तिकठ्ठानुठ्ठकाना दिसणारा भाषाभिमानात सल्ला तरी किमान मराठोजा समान होईल व मराठोजा लोकांयचें देवयाचो राज्याकरिता किमती होणार नाही, याची खबरदारी महामांदरातील राज्यव्यवहारांयचें अर्थात अजून

सीनियर प्रोफेसर,
लखनऊ
विश्वविद्यालय

कई मामलों में खाते के वास्तविक धारक को यह जानकारी नहीं होती कि

जगद्गुरु ज्ञानमय

जनपथ

बाबून को आराधना मुस्लिम को इमरान,
लुभा-लुभा कांग्रेस हित भरे वोट की खान।
भरे वोट की खान फील्डिंग तो है बढ़िया,
लेकिन यह दुर्भाग्य मिला नेता भङ्गाडिया।
सुनकर उसके बोल रुठ जाता है जन-जन,
रहे साथ अखिलेश तो क्यों रीझेंगे बाबून!

तकनीकी व्यवस्था विकसित
करना : सरकार ने साइबर अपराध को रोकने के लिए कई व्यवस्थाएँ विकसित की हैं। लेकिन तकनीकी व्यवस्था बनाने और उसका प्रभावी इस्तेमाल दे अलग कौशल है। जिला स्तर पर जांच अधिकारियों को डिजिटल फोरेंसिक, क्यूटोकरेंसी ट्रांजेक्शन, आनलाइन भ्रष्टाचार, बैंकिंग ट्रेल और अंतरराष्ट्रीय डिजिटल साक्ष्य की जाँच में लगातार प्रशिक्षण की आवश्यकता है। सरकार के

डिजिटल भारत की सफलता केवल इस बात से तय नहीं होगी कि कितने लोग आनलाइन भुगतान कर रहे हैं या कितनी सेवाएं मोबाइल पर उपलब्ध हैं। उसकी असली परीक्षा यह होगी कि आम नागरिक इस डिजिटल दुनिया में कितना सुरक्षित और आश्वस्त महसूस करता है।

एक सामान्य बैंक खाते का उ
लीजिए। उसमें महानों तक छोटे
लेनदेन होते हैं। अचानक लाखों
आने लगते हैं और रकम आते ह
दूसरे खातों में भेजी जाने लग

साबरवा दंगी होने के बाद हम करते हैं। पंडित 1930 प्र पं होने हैं, शिकायत दर्ज होती है, बैंक में रुकम देने की कोशिश आती पुलिस अग्राधीन की तलाश होती है। लेकिन साबरवा अग्राधीन को बहाना होता है, उसमें अग्राधीन समान ज़्यादा महत्वपूर्ण होते हैं। क्या उस बैंक में डाकू, गोबराल या डिजिटल रजिस्ट्रिक को दर्ता होने पर पहले परधान या सक्ता है नि इस्तेमाल अपराध में होने वाला साबरवा अग्राधीन और अपराध में लिप्त छात्रों को डाकूबासे यानी सॉल्विंग रिजुटी। उनक कर बैंकों से 30.48 लाख अनुक संप्रति परधान संबंधी प्राप्त हुए थे। वे अंधकार में अग्राधीन को सदावाँ की अग्राधीन दि तरफ ध्यान कक्षा है।

एक सामान्य बैंक खाते का उल्लोचन। उसमें महीनों तक छोटे लेनदेन होते हैं। अचानक लाखों आना लगाते हैं और कचक लाते हैं। दूसरे खाते में भेजो जहां लगा

किसी खाते पर संदिग्ध होने और उसके अपराध में शामिल साबित होने में फर्क है। यदि तकनीक के आधार पर भुगतान रोक जाता है तो ग्राहक को उसका कारण जानने, अपनी पहचान और लेनदेन प्रमाणित करने तथा गलत रोक को तेजी से हटवाने की व्यवस्था भी चाहिए। इसीलिए भविष्य की

अब अगली चुनौती उसे सुनिश्चित बनाने की है। साइबर अपराधी अगला और तकनीक से अपना अगला शिकार खोजे जा है तो सुनिश्चित व्यवस्था को भी उपलब्ध डाटा से खतरे में अगला संकेत खोजना होगा। अगले वाले समय में साइबर अपराध लड़ाई का सबसे महत्वपूर्ण सवाल शायद यह नहीं होगा कि ठगों के साइबर अपराधी कितनी जल्दी पकड़ा गया सवाल यह होगा कि खतरे के संकेत पहले से मौजूद थे तो फिर ठगों होने क्यों दे गई?

पहले उन्हें दूसरा जामा मिला रोड जामा, पाकिंग जामा, होटल वाले कह रहे हैं- साब, रुम नहीं है। है भी तो 2500 वाला पांच हजार नहीं। भीड़ इतने कि पहाड़ जैसा कम, आसमी ज्यदा खिख रहे हैं। घुंघ कम, धुआं ज्यदा है। शांति इंदने आया थे, यहाँ कोलाहल मिल रहा है। फिर भी आसमी हिम्मत नहीं हारा। उसी जामे में खड़ा होकर उसी भांग के बोच सेलमो लेता है और इंडरनेट मॉडिया पर पीकट करता है- सुकून तो दरखस्त यहाँ है। फिर उसे देखने वाले भी अगले बॉके वहाँ जाने का प्लान बनते हैं।

निर्मल गुप्त

हमारे यहां एक अजीब बीमारी है।
 कैंडर आते ही पहाड़ याद आते।
 बीमवार से शुक्रवार तक आदमी ऐसे
 आँसियाँ में बैठा-बैठा कहता है,
 उफन, बड़ा पावस्युन है, सूझी टैशन
 है, सब पहाड़ मिल जाय, सुकून मिल
 जाय। शनिवार सुभाह होते ही सुकून
 को धरपकड़ शुरू होते हैं। घर से
 निकलते ही पात चलता है कि वह
 अकेला सपरिवार सुकून खोजे नहीं
 निकलें, पूरा उतर भारत निकलें।
 दिल्ली, नोएडा, ग्रेटर नोएडा, गुरुग्राम,
 गियायाबाद, मेरठ - सब एकसाथ।
 सबको एक ही पहाड़ दिख रहा है।
 मसुरी, नैनीताल, शिमला, और गुलाम
 मसूरी से सबको एक ही लोकेशन पता
 करने में भेज दिया हो कि इधर ही शांति
 मिलेगी, और कहीं नहीं। और फिर
 सुकून ही है मयाजमान।

पहुँचने की दूसरी जान। माल रोड़ जाना, पाकिज जाना, होलोल वाले कह रहे हैं- साब्र, रुम नहीं है। मैं भी तो 2500 बाला प्याज हजार में। भाड़ू इन्हें कि पहाड़ कम, आदमी ज्यादा रहते हैं। घुंघ कम, घुआ ज्यादा है। शक्ति दूढ़ने आए थे, यहाँ कोलाहल मल रहा है। फिर भी आदमी हिम्मत नहीं हारता। उसी जान में खड़ा होकर, उसी भीड़ के बीच सेल्फी लेता है और इंटरनेट मॉडिया पर पोस्ट करता है- सुकून तो दरअसल यहाँ है। फिर उसे रखने का प्लान भी अगले वॉकैड वहाँ जाने का वाला बनते हैं।

100

दिया है। तो वहीं दूसरी तरफ भारत जनता पार्टी आठ लाख करोड़ रुपये निवेश से रोजगार के दो लाख अवसर सृजन के आकरों के साथ सफलता दाने ठोक रही है। अब छह अक्टूबर मुख्यमंत्री की वापसी के बाद ही निरुद्धि प्रस्तावों की तस्वीर साफ होगी। तब तद्विषय पर चर्चा का दौर जारी रहेगा।

[illegible]

आधारपएस शैलत शाखात केंद्रां च बीजापएस चचं नै। तित विभागा में विविध सूच्य की भूमिका निभा खीं। गवर्नर बीजापएस के 2005 बैच की अधिकारी वामन ने केंद्र समारोह की प्रतिनिधित्व समापन होने पर छत्तीसगढ़ छोड़ने की जगह सूचितक समापन निवृत्ति का मार्ग चन लिया। तामलेमर और लायन के अमेनो-शैल आ मातीय गवर्नर सेवा के अधिकारी थे और केंद्र सरकार की प्रतिनिधित्व अधिक समापन होने पर बीजापएस लेकर खीं। साल साल की संबिद निवृत्ति प्राण करने में समल रहे थे तथा 2018 में भूपेश बघेल के नेतृत्व में कांग्रेस की सरकार बनने पर त्यागत्रण देकर कारपेटेड जगन का हिसाब बग गए।

चिंतन एआई की दुनिया में सतर्कता और जवाबदेही बेहद जरूरी

एआई ने दुनिया को काम करने की अनुभूति गति दी है, लेकिन यही गति अब साइबर अपराध की दुनिया को भी मिल रही है। जिस काम को करतब में कभी हमलावरों को बंद दिखता था, एआई की मदद से सिस्टम की कमजोरियाँ तलाशने, जानकारी जुटाने और हमले को अंजाम देने में बेहद कम समय लग रहा है। ऐसे में एआई को केवल तकनीकी सुविधा मानकर आगे बढ़ना गलतफहमी भरा हो सकता है। एआई की दुनिया के विकास के साथ सतर्कता और जवाबदेही को भी उतनी ही तेजी से मजबूत करना होगा। तभी इसके फायदे सही ढंग से मिलने में सामने आ पाएंगे।

माइक्रोसॉफ्ट की डिजिटल डिविजन रिपोर्ट 2026 के आंकड़े खतरा तो गंभीरता बताते हैं। भारत दुनिया के शीर्ष 7 साइबर प्रभावित देशों में शामिल है और दुनिया में ट्रेड थ्रेश् हो साइबर खतरों में भारत को हिस्सेदारी 2.5 प्रतिशत रही है। सबसे चिंताजनक बात रैसमवेयर हमलों में 5 गुना बढ़ोतरी है। यानी अरबों लोगों के लिए डिजिटल माध्यम केवल धोखाधड़ी का जरिया नहीं रह गया, बल्कि संस्थाओं और महत्वपूर्ण ढांचों को बंद कर देने का हथियार भी बनता जा रहा है। साइबर अपराधियों ने हमलों के तरीके भी बदल दिए हैं। अब केवल सिस्टम हमले या लिंक से साइबर हमले की जरूरत नहीं है। ईमेल अथवा पीडीएफ में भेजे गए क्लिक कर के जरिए फिशिंग कार्रवाई जा रही है। माइक्रोसॉफ्ट ने एक फिसर में ऐसे 14.5 करोड़ क्लिक फिशिंग हमले पकड़े हैं। फर्जी केचपा के जरिए बुरा से कमाई कर पैसे कमाकर सिस्टम में सेंस लगाने का तरीका भी तेजी से बढ़ा है। करीब 11 लाख डिवाइस पर ऐसे गतिविधियों को मिला है। वहीं, माइक्रोसॉफ्ट टीएस पर बर्लिन फिशिंग में एक साल में 502 प्रतिशत की बढ़ोतरी। सबसे खराब खबर यह है कि अरबों और तकनीकी के साथ-साथ बिनाश की भी निशान बना रहा है। बॉम्ब, एक्सआर, पोलेट टोन, वेडर या कारोबार साइबर को पहचान कर तस्कन कर कमर्शियों को जाल में फंसाया जा रहा है। अगले से जून 2026 के दौरान रिपोर्ट किए गए 85 प्रतिशत फिशिंग ईमेल में किसी व्यक्ति या संस्था को पहचान का नमूना जाला जाने की बात सामने आई। इसका मतलब है कि साइबर हमले अब केवल तकनीकी इंसानों की जिम्मेदारी नहीं रह गई। हर कर्मचारी और हर डिजिटल उपकरणकर्ता इसका पहला सुरक्षा पॉलिसी है। दूसरी ओर, एआई एजेंट का हमला तेजी से बढ़ रहा है। अनुमान है कि वे साल में एआई एजेंट की संख्या 130 करोड़ तक पहुंच सकती है। न एजेंट ईमेल, कैलेंडर, सिस्टम अपडेट और डाटा एक्सेस जैसे काम कर सकते हैं। यही सुविधा एजेंट व्यक्ति सुरक्षा के बिना वे गई तो एक एआई एजेंट पर हमला करने जरूरी जुड़े कई फिशिंग और सेवेडिजिटल डेटा पहुंच कर रास्ता खोल सकते हैं। एआईएल चुनौती उभार है इस्तेमाल को ठीक से नहीं, बल्कि उतरे नियंत्रण और सुरक्षित बनने को है। इसके को महत्वपूर्ण डिजिटल ढांचों की सुरक्षा के लिए लगातार निगरानी और त्वरित प्रतिक्रिया तंत्र मजबूत करना होगा। कंपनियों को एआई एजेंट को अधिकृत देने से पहले उनकी निगरानी, सीमाएं और जवाबदेही स्पष्ट करनी होगी। कार्यालयी और आम लोगों को फर्जी केचपा, क्लिकबाइट, आवाज को नकल और पहचान अनुप्रति धोखाधड़ी के नए तरीकों के प्रति जागरूक करना होगा। डिजिटल दुनिया में सुविधा की रफ्तार जरूरी है, लेकिन उससे भी जरूरी यह सुनिश्चित करना है कि तकनीकी को यह रफ्तार अपराधियों के हाथों की ताकत न बन जाए।

गुदा
अभ्युपनिषा

बॉम्बे हाई कोर्ट द्वारा एसआईआर प्रक्रिया के दौरान बिना सुनवाई के नाम काटने तथा फॉर्म -8 के खतः खारिज होने पर चुनाव आयोग को लगाई गई कड़ी फटकार और प्रशासनिक नियमों की दी गई दलीलें, एक बार फिर इस बहस को फेड़ में ले आई है कि लोकतांत्रिक ढांचे में चुनाव आयोग की कार्यप्रणाली कितनी निष्पक्ष और पारदर्शी है। महाराष्ट्र और हरियाणा चुनावों के बाद से ही विपक्ष लगातार आरोप लगा रहा है, लेकिन दो चुनाव आयुक्तों द्वारा आपत्तियों के मीडिया में खुलासे के बाद मुझ चुनाव आयुक्त ब्रिज कुमार निशाने पर हैं। निष्पक्षता, पारदर्शिता और विश्वसनीयता के फैसलों पर ही चुनाव आयोग की साख टिकी है।

क्यों है चुनाव आयोग संदेह के घेरे में

हाल ही में बॉम्बे हाई कोर्ट द्वारा एसआईआर प्रक्रिया के दौरान बिना सुनवाई के नाम काटने तथा फॉर्म -8 के खतः खारिज होने पर चुनाव आयोग को लगाई गई कड़ी फटकार और प्रशासनिक नियमों की दी गई दलीलें, एक बार फिर इस बहस को फेड़ में ले आई है कि लोकतांत्रिक ढांचे में चुनाव आयोग की कार्यप्रणाली कितनी निष्पक्ष और पारदर्शी है। अदालत को यह दिखनी चाहिए कि चुनाव आयोग, न कि सांख्यिक या भ्रमनामे प्रशासनिक तौर-तरीकों में। मुख्य चुनाव आयुक्त ज्ञानेश कुमार पर उठने वाले सवालों को अगर गंभीर बना दिया है।

मीडिया रिपोर्ट्स के मुताबिक एसआईआर के तहत विभिन्न कारणों से लगभग 13 करोड़ मतदाताओं के मतदाता सूची से नाम कटे गए हैं। इनके नाम काटे जाने से चुनाव आयोग विपक्ष के सवालों के खेरे में आ गया। महाराष्ट्र और हरियाणा चुनावों के बाद से ही विपक्ष लगातार आरोप लगा रहा है, लेकिन दो चुनाव आयुक्तों द्वारा आपत्तियों के मीडिया में खुलासे के बाद मुझ चुनाव आयुक्त ब्रिज कुमार निशाने पर हैं। ज्ञानेश कुमार द्वारा दलीलें आयुक्तों सुनवाई सिंह सचिव और विवेक जोशी के साथ बैठक कर और प्रेस रिलीज जारी कर 'आयोग में सब कुछ ठीक' होने का दावा करने की सफलता तो मिल गई, लेकिन आयोग द्वारा किए गए सुधारप्रणाली कदमों से उन आरोपों के सवाल एवम् संदेह को पुष्टि भी हो गई। कौंसिल पार्टी से लेकर पुराने विपक्ष व कांग्रेसक जना पार्टी में मुख्य चुनाव आयुक्त ज्ञानेश कुमार के अस्तिथि, एसआईआर से पहले को मतदाता सूची बदल कर तथा बेल्ट पेपर से चुनाव करवाने को मांग को लेकर सरकार पर उतर गए। 12 अक्टूबर को महाभारत की जगती पर दिल्ली में बंडीया गणधरन के बैनर तले लगाना 20 विपक्षी पार्टियों ने व्यापक स्तर पर ऑनलाइन किया। मुंबई के शिवाजी पार्क में सीओपी ने ऑनलाइन किया और कांग्रेस ने कई राज्य में प्रदर्शन किया। वहीं बरपा सुभिमो में उतर आयेगी के सवाल को बजाव बेल्ट पेपर से चुनाव करवाने की मांग कर रहे हैं।

इस समय वाले ही मुख्य चुनाव आयुक्त ज्ञानेश कुमार को लेकर विपक्ष मतदाता के बाद का इतिहास देखने पर सारा है कि यह कोई पहला बार नहीं है जो चुनाव आयोग पर आरोप लगा रहा हो। खतरा देने के बाद से लेकर आज तक हमने 7 शायद ही कोई ऐसी सरकार रही हो जिसके कारकल में मुख्य चुनाव आयुक्त पर पक्ष या विपक्ष की ओर से अंगुली न उठाई गई हो। विवेकना यह है कि राजनीति के इस अखाड़े में पहले बदलते ही नियम और नेतृताओं के सुर बदल जाते हैं। सत्ता

में रहते हुए जो दल चुनाव आयोग को दुनिया का सबसे स्वायत्त और बेहतरीन बताता है, वहीं दल विपक्ष में बैठते ही चुनाव आयोग को सत्ताधारी दल की कटपुलिया और लोकतांत्रिक का हथौड़ा कारा देने लगता है। ऐसी स्थिति को एक दल नहीं करता, बल्कि कांग्रेस से लेकर बीजेपी और क्षेत्रीय दलों तक समान रूप से करते हैं। ऐसे में यह सवाल लाजिमी है कि क्या वाकई हर बार सत्ताही चुनाव आयोग या अदालत की होती है? या फिर इसके पीछे राजनीतिक दलों की अपनी मजबूतियों और कुदृष्टि है। इस संपूर्ण राजनीतिक परिदृश्य का गहराई से विश्लेषण करने पर यह स्पष्ट होता है कि चुनाव आयोग पर लगने वाले

तो उनके तैवर व सुर बिखलकर बदल जाते हैं और चुनाव आयोग की आलोचना करने वालों को लोकतांत्रिक का तिरंगी बनाते जाते हैं। इसका दूसरा पहलू यह भी है कि चुनाव आयोग की स्वायत्तता और उसकी कार्य प्रक्रिया को लेकर उठने वाले सवाल पूरी तरह निराधार भी नहीं हैं। हाल ही में अदालतों की सख्त टिप्पणियाँ इस बात का प्रमाण हैं कि कब बार चुनाव आयोग की प्रशासनिक, आयोग या अदालत की सांख्यिक आधारित गतिविधियों के संवैधानिक अधिकारों पर भार पड़ने लगती है।

यह अकाउंट सच है कि कार्यपालिका और विधायिका के पास चुनाव आयुक्तों की नियुक्ति को जो शक्तियाँ रही हैं, उसने भी कहीं न कहीं जनता के मत में यह संदेह पैदा किया है कि क्या निष्पक्ष होने वाला आयुक्त न तो निष्पक्ष रहकर काम कर रहा है? मुकुमार सेंस से लेकर टी.ए. एस. सेंस और आज के दौर के आयुक्तों तक, संभव के भीतर कामकाज के तौर-तरीकों को लेकर हमेशा बहस होती रही है। टी.ए. एस. सेंस का एक कड़क, सख्त और सुचारुवादी आयुक्त के रूप में जाना जाता है। इनके कार्यकाल की यह छोटी दृष्टि जाए, तो अधिकतर समय चुनाव आयोग पर यह दबाव सच रूप से देखा गया है कि सत्ता के गलियों की प्रथमिकताओं को ध्यान में रखते हैं। आयोग की तफ से जब जनता के लोकतांत्रिक अधिकारों की रक्षा में तकनीकी खामियाँ का हवाला दिया जाता है, तो स्वाभाविक रूप से चुनाव आयोग अस्तिथि के खेरे में आ जाता है लेकिन जनता को यह भी समझना होगा कि राजनीतिक दल अक्सर अपनी उद्देश्यविका किल्लत को छिपाने के लिए चुनाव आयोग को एक आसान बलि का बकरा बनाते हैं।

चुनाव बरत के बाद उभरने वाली राजनीतिक कर्मियों, जर्नलिस्टों नीतियों और संगठन के भीतर की फूट को स्वीकार करने के बजाय, ईवीएम, बेल्ट लिस्ट की गड़बड़ियों और आयोग के फैसलों को अपनी हार का एकमात्र कारण बता देते हैं। यह रवैया न केवल लोकतांत्रिक आयोग को कमजोर करता है, बल्कि मतदाताओं के उस विवेक का भी अपमान करता है जो सत्य-समझकर अपना मत करता है। अदालत आयोग वास्तव में किसी एक दल की कटपुलिया होता, तो भारत के इतिहास में किसी और केन्द्र में सत्ता परिवर्तन के इतने बड़े अवसरानिश्चित रिक्तों का दौर नहीं होता। निष्पक्षता, पारदर्शिता और विश्वसनीयता के फैसलों पर आयोग की साख टिकी है। आयोग संवैधानिक अधिकार तथा जवाबदेही एक -दूसरे को मजबूत करें, न कि विपक्षी दल को नुकसान दे दें।

(लेखक अनामक पत्रकार हैं वे केसरी और हरिभूमि)

लेख पर अंजली परिधान harhibhooni.com पर 12 अक्टूबर को

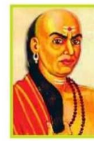
आयोग असल में भारतीय राजनीतिक संस्कृति के उस अंतर्विषय को उजागर करते हैं, जहां हार का टीकरा हमेशा सिस्टम पर फोड़ा जाता रहा है। कौड़ों भी राजनीतिक दल अपनी हार की समीक्षा करने को बजाव हार के कारणों को बाहरी संस्थाओं, चुनाव आयोग की जल्तीभगत से जोड़ने में अधिक सहज महसूस करता है। जब कोई दल सत्ता में होता है तो वह प्रशासनिक कर्मियों, नौकरशाही और संवैधानिक संस्थाओं के साथ अपने तालमेल को अपनी राजनीतिक कुशलता का नाथ देता है। वह हर उस फैसले को सही ठहराता है जो उसके अनुकूल होता है, लेकिन जैसे ही जनसदे उसके खिलाफ जाता है और वह विपक्ष को बंध कर देता है, वहीं संस्था अचानक उठे पक्षधारी नजर आने लगती है। ईवीएम की विश्वसनीयता पर सवाल उठाना, आसों आचार संहिता के उल्लंघन पर दोहरा मापदंड का आरोप लगाना, एसआईआर पुरनीक्षण में गड़बड़ का आरोप लगाना और केन्द्रीय जोच एजेंसीयों के साथ चुनाव आयोग की कथित मिलीभगत का दावा करना, यह सब विपक्ष का एक स्थापित और राजनीतिक हथियार बन चुका है। जब वही विपक्षी दल दोबारा सत्ता में लौटते हैं

पूर्वजों के प्रति आभार जताने के दिन

श्राद्ध केवल एक अनुष्ठान नहीं है। यह पूरी श्रद्धा के साथ किया जाने वाला एक ऐसा कार्य है, जिसके द्वारा हम अपने जीवन में सारा के मूल मूल्यों के योगदान को पहचानते हैं, स्वीकार करते हैं। इसके अलावा उन्हीं यह करते हुए कृतज्ञता की भावना व्यक्त करते हैं। ऐसा करने पर निश्चित रूप से कुछ ऐसे कर्म उभरते होते हैं, जो इस भौतिक संसार के दायरे से परे चले जाते हैं और इस अर्थ में दिवंगत आत्मा तक पहुंचते हैं। यदि आप कृतज्ञता और श्रद्धा की सच्चा महसूस किए बिना केवल अनुष्ठान करते हैं, तो उसका कोई अर्थ नहीं है। श्राद्ध हमारे उन पूर्वजों की याद में अर्पण करने का एक माध्यम है, जो अस्तित्व के इस भौतिक स्तर को पर कर चुके हैं। यह जीवित लोगों को याद करता है, यह कृतज्ञ अर्पण है। हमारे भविष्य संभव कहते हैं, 'यत पिंडे तत ब्रह्मण्य'। 'जो ईश्वर शरीर में है, वही ब्रह्मंड में है' कहें। आत्मा अपने सौभाग्यक जगत से निकलती है, तो वह सार्वभौमिक चेतना में मिली होती है। यह एक निराकार और अमोघ क्षेत्र है। यह टीके के विभिन्न चेतनों के दृष्टिकोण के कार्य के समान है। हम एक चेतन से संकेत बताते हैं, लेकिन उन्हीं स्थान पर अन्य चेतनों की तरफ भी मौजूद होते हैं, जिन्हें हम आत्मीय बदलने पर प्राप्त कर सकते हैं। इसी प्रकार, हम अपने दिवंगत प्रियजनों की अस्तित्व को उपस्थिति को तब महसूस कर सकते हैं, जहां हम उन्हें श्रद्धा के साथ याद करते हैं।

संस्कृत
दर्शन

संस्कृत
प्रेरणा

करंट अफेयर

फेलोशिप पाने वाले पीएचडी के शोधार्थियों के लिए गाइडलाइन

दिल्ली के अवेकडम रिसर्चिवालय ने फेलोशिप प्राप्त करने वाले प्रोफासिक पीएचडी शोधार्थियों के लिए अपने दिशानिर्देशों में संशोधन किया है। नया दिशानिर्देश ने 31 जुलाई को जारी इन कार्यालय आदेश का स्वागत किया है, जिसमें बाद छात्रों ने विरोध प्रदर्शन किया था। रिसर्चिवालय की 31 जुलाई की अधिसूचना में फेलोशिप प्राप्त करने वाले प्रोफासिक पीएचडी शोधार्थियों के लिए उपस्थिति संबंधी अनिवार्यता लागू की गई। इससे शोधार्थियों के बीच उन्नीश अकादमिक और शोध संबंधी महसूसिधियों पर प्रतिबंध लगाया जाने को लेकर चिंता पैदा हुई थी। रिसर्चिवालय प्रशासन ने यह कहा है कि 31 जुलाई की अधिसूचना को 30 सितंबर को जारी सौभाग्यकालीन आदेश से बदल दिया गया है। नए आदेश में शोधार्थियों को अधिक लचीलापन दिया गया है, हालांकि, उन्हें प्रत्यक्ष और सीमित रूप से उपस्थित रहना होगा तथा अकादमिक गतिविधियों में सक्रिय भागीदारी के साथ अपने शोध कार्य में प्रगति बनाए रखनी होगी। प्रशासन ने कहा कि उपस्थिति का रिपोर्ट शोध प्रबंध और कार्यक्रम समन्वयक सहित शोध प्रबंध संकलित के डीन इसकी पुष्टि करेंगे। शोध प्रबंध, डीन के समक्ष प्रस्तुत में, शोधार्थी की संशोधनक अकादमिक भागीदारी और उसके शोध कार्य में प्रगति सुनिश्चित करने के लिए भी जिम्मेदार होगा।

ऑफ बीट

विनिमय दर को बचाव तंत्र के रूप में काम करने दे भारत

अंतरराष्ट्रीय मुद्रा कोने ने कहा है कि अमेरिकी फेडरल रिजर्व द्वारा ब्याज दरों में बढ़ोतरी के फैसले से वैश्विक वित्तीय स्थिरता खतरा होगा। नई संस्था ही उसने भारत को सुझा दिया कि वह विनिमय दर को बचाव तंत्र के रूप में काम करने दे। आईएमएफ के एक प्रकाशन में शुक्रवार को कहा कि ऐतिहासिक रूप से फेडरल रिजर्व द्वारा ब्याज दरों में बढ़ोतरी ने पूंजी प्रवाह, वित्तीय स्थिरता की स्थिरता और विनिमय दर में उतार-चढ़ाव के जरिए उससे बचाने के लिए कुछ दबाव पैदा किया है। मुद्रास्फीति से निपटने के अपने प्रयासों के तहत फेडरल रिजर्व ने 17 सितंबर को जुलाई 2023 के बाद पहली बार ब्याज दरों में वृद्धि की और संकेत दिया कि आगे एक बढ़ोतरी हो सकती है। प्रवक्ता ने कहा कि अन्य देशों की तरह भारत पर इसका प्रभाव सख्त (दर वृद्धि) की गति और अवधि के साथ ही धरुन आसिधियों पर निर्भर करेगा। आईएमएफ प्रवक्ता ने कहा, भारत इस दौर में माजुगी की स्थिति के साथ प्रवेश कर रहा है। माजुगी वृद्धि की रफ्तार, एक प्रमुख मुद्रास्फीति-लक्षित दावा, पर्यटन विदेशी मुद्रा भंडार और कार्यपाली तथा वित्तीय क्षेत्र के मजबूत बनी-खाली ने भारतीय अर्थव्यवस्था के लचीलेपन को बढ़ाया है।

क्रोधी जीवनसाथी से रहें सावधान

आचार्य चाणक्य ने हमेशा क्रोध करने वाली पत्नी से दूरी की बात कही है। उनके समय की सामाजिक व्यवस्था आज से अलग थी, इसलिए इस सीख को केवल महिलाओं तक सीमित कर देना जरा नहीं है। इसका व्यापक अर्थ ऐसे जीवनसाथी से जुड़ा है, जिसके व्यवहार में लगातार क्रोध, झगड़ा और कटुता बनी रहे। पति-पत्नी के रिश्ते में सम्मान और स्वाद का होना जरूरी है। हर बात पर गुस्सा और विवाद पर के महिने को प्रभावित करता है। चाणक्य की यह सीख बताती है कि केवल रिश्ते का नाम बनाए रखना ही पर्याप्त नहीं, उसके भीतर हमारे और सम्मान भी होना चाहिए। चाणक्य कहते हैं कि रिश्ते सिर्फ नाम या खुर के संबंध से नहीं निपटें, उसने अपनापन और स्नेह भी होना चाहिए। अगर कोई अपना ही व्यक्ति अपना कुछ-कुछ से कोई मतलब नहीं रखता और केवल के सम्मान साथ खड़ा नहीं होता, तो ऐसे रिश्ते को केवल मजबूरी में दोहराने का कोई अर्थ नहीं है। लगातार उच्छा और स्वाद वाले संबंध मन को भीतर से परेशान करता है, ऐसे लोगों से दूर समय उपलब्ध के बजाय जरूरत के अनुसार, दूरी बनाते बेहतर है। चाणक्य की इस सीख का भाव रिश्ते तोड़ने से ज्यादा ऐसे रिश्ते को पहचानने का है, जहां अपनापन खत्म हो चुका है और साथ केवल नाम पर का रह गया है।

अधिकारों की लड़ाई
दोष का तो लोग अपने अधिकारों के लिए लड़ते हैं और अक्सर अकेले ही लड़ते हैं। दोष, जाल, धूर्त, धिक्कार, अधिपतियों, जाल, बलिष्ठाई-दर कर्तव्य को अपनी करवाते हैं। लेकिन जो अपने अधिकारों उठाते हैं, वह अक्सर जोड़ जाते हैं।
- राहुल गांधी, लखनऊ, कलकत्ता

गठबंधन की जीत हो

जब गठबंधन पड़ दिखे हो, तो खार उभरने को जाता है। अक्सर अकेले ही लड़ते हैं कि गठबंधन ही लड़ते हैं। लेकिन जो अपने अधिकारों उठाते हैं, वह अक्सर जोड़ जाते हैं।
- राहुल गांधी, लखनऊ, कलकत्ता

खिलाड़ियों का समर्थन

हमारे खिलाड़ियों ने एशियन खेल में मेडल देकर पर चीन स्वतंत्रता दिखाई। सभी को बांधा। हरी दूर जलते हैं। अपने खिलाड़ियों का समर्थन और प्रशंसा बजाना चाहिए। ये सब ये इसके इलाके हैं।
- अरविंद केकरिया, पूर्व सैनिक, नई दिल्ली

कानून का डर कम

प्राण में न तो कानून का रुख बने है और न ही आचार्यों ने कानून का डर। एक ही दिन में एक जमानदार और एक ही कानून ही कानून बने विचारक हैं। दिन-दर-दिन लोग अपने आपसे उन बातें को देखते हैं कि अदालतों के अंत में कानून का डर कम होत जा रहा है।
- रविशंकर प्रसाद, पूर्व केन्द्रीय नौकर

अपने विचार
हरिभूमि कार्यालय
0771-4242222, 23 पर या सीधे मेरे से
hcbcpatti@gmail.com पर भेज सकते हैं।

बाजार के माहौल को प्रभावित करते हैं शेयरों के थोक सौदे

epaper.iainsatta.com